

GESPREK IN BEZET GEBIED¹

Personen:

VAN HET OOSTEN: pro-Duits

PIET HEIN: zonder meer fel anti-Duits

CHRISTIAANS: christen

Christiaans: Kennen de heren elkaar?

Piet Hein: Ik geloof van niet.

Christiaans: Piet Hein is een oprecht Nederlander.

Van het Oosten: En ik dan? Ik soms niet?

Christiaans: Daar wil ik niet aan twijfelen, maar we hebben elkaar sinds 10 mei nog niet ontmoet, en we zijn op het ogenblik nu eenmaal voorzichtig met mensen die we na de capitulatie nog niet gezien hebben.

Van het Oosten: Dan weet ik al wat u met een ‘oprecht Nederlander’ bedoelt. Natuurlijk iemand die pro-Engels is en anti-Duits.

Piet Hein: Maar dat spreekt toch vanzelf. De Duitsers zijn hier als vijanden binngetrokken en de Engelsen zijn onze bondgenoten! Een deel van ons leger (het gelukkigste deel! zou ik denken) vecht nog altijd tegen Duitsland en wij hopen toch als goede Nederlanders dat zij het samen met onze bondgenoten zullen winnen!²

Van het Oosten: En noemt u dat een reden om op het ogenblik anti-Duits te zijn? Ze waren toch *gedwongen* ons land binnen te vallen en iedere goedwillende kan toch zien hoe ze nu alle krachten inspanssen om een goede verstandhouding tot ons te vinden. Hebt U niet gelezen dat de Duitse politie in verschillende plaatsen maaltijden aan de kinderen heeft verstrekt? Is dat niet prachtig?

Piet Hein: Een dergelijk boerenbedrog noemt u mooi? En dan wilt u tegelijk nog voor een goed vaderlander doorgaan?

Christiaans: Kalm aan, heren! Als we Nederlanders willen zijn, moeten we onder alle omstandigheden beheerst blijven en zeker als we maar gewoon een beetje aan de praat zijn. Wat overigens die maaltijden betreft, ik voor mij geloof er ook niets van dat dit echte liefdadigheid is. Daarvoor was het wel wat al te luidruchtig. Ik bedoel niet de maaltijden zelf, maar de tamtam die er in de pers en in de radio omheen gemaakt werd. Dat maakt je als

¹ Illegaal geschrift, verspreid in het voorjaar van 1941 door leden van de Lunterse Kring. Geschreven door “enige Amsterdamse predikanten en anderen” en samengesteld “in één van de kerkeraadskamers der Nieuwe Kerk te Amsterdam” (H.C. Touw: *Het verzet der Hervormde Kerk II, Documenten van Kerkelijk Verzet*. Den Haag: Boekencentrum 1946, 232). Vermoedelijk hebben Koopmans en Miskotte er in elk geval aan meegewerkt. Met name de opmerkingen van de heer Christiaans – die de hoofdrol speelt in het gesprek – tonen verwantschap met publicaties en lezingen van Miskotte in de oorlogsjaren, met name de passages over de ‘totaalstaat’. Er was, schrijft Touw, behoefte aan een meer populair geschreven verzetsbrochure. H.M. van Randwijk schrijft er met sympathie over in zijn verzetskroniek *In de schaduw van gisteren*. Amsterdam/Baarn: Bert Bakker 1967, schooluitgave 1970, 52v. Ook Van Randwijk (1909-1966), de latere oprichter van *Vrij Nederland*, was betrokken bij de Lunterse Kring. De tekst van de brochure is opgenomen in het genoemde boek van Touw, 232-239. De tekst is licht geredigeerd en geannoteerd waar nodig. Het oorspronkelijke pamflet is digitaal te vinden op Delpher:

<https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?identificer=NIOD02:000020282:00001&query=%22gesprek+in+bezet+gebied%22&coll=boeken&rowid=1>

² Waarschijnlijk wordt verwezen naar de Nederlandse soldaten in het Nederlands-Indische leger die formeel in oorlog waren met de Duitsers, waaraan met de Japanse bezetting van maart 1942 een einde kwam.

Nederlander altijd wat wantrouwig. Bij zoveel luidruchtigheid denk je maar aan één ding: propaganda!

Van het Oosten: Wat is dat nu voor onzin? Wat bedoel je daarmee?

Christiaans: Dat die maaltijden niet verstrekt worden om arme kinderen te helpen, maar om te laten zien wat een aardige mensen die Duitse politiemannen zijn, wat een humane instelling het Duitse politiewezen is, en wat een diepbewogen sociaal hart de leider van het Duitse rijk wel heeft.

Piet Hein: Ja, dan denk je dat je politie in je land hebt, en dan blijkt het ineens een stel artiesten te zijn! Propaganda-artiesten! Met een voorstelling erbij om de kinderen op te vrolijken. Zwendel man, zwendel! En dan die mooie boekjes die aan de kinderen werden uitgedeeld. *Wilt U de waarheid weten?* heten ze, geloof ik.³ Daaruit blijkt de hele bedoeling van het zaakje.

Christiaans: Trouwens, ik geloof werkelijk dat de mensen hier in het algemeen nog veel te weinig inzien dat ongeveer alles wat de Duitsers hier doen *propaganda* is, al zijn ze in de keuze van de middelen niet altijd even gelukkig. In dat opzicht onderschatten ze toch werkelijk de intelligentie van ons volk.

Van het Oosten: Nu loop je toch wel wat hard van stapel! Je mag niet van tevoren alles verdacht maken, zeker niet als christen. "Onderzoek alle dingen en behoud hét goede" staat er in de Bijbel [1 Thess. 5: 21]. Neem nou eens de Winterhulp, dat is een schitterende gedachte, een ideaal zoals we in Nederland nog niet gekend hebben!

Piet Hein: Winterhulp, een prachtig ideaal? Ja ja, dan douwen ze je een bus onder de neus: "door het volk, voor het volk meneer", maar ze hebben dat volk nooit gevraagd of ze zoiets wilden en... het geld gaat naar Duitsland!

Christiaans: Nou nou, dat hoeft nog niet eens waar te zijn, en ik geloof ook werkelijk dat het niet zo is...

Piet Hein: Mogelijk! Maar je bloed begint al te koken als je ziet wat er allemaal wél naar Duitsland gaat! In het geval van de Winterhulp doet het er trouwens niet zoveel toe. De Winterhulpinstelling is een on-Nederlandse zaak, een importartikel en de importeur bevalt ons niet! Een propaganda-artikel voor het nationaalsocialisme, een stukje dwang en dressuur van de totaalstaat.

Van het Oosten: Maar daarom kan het toch ook wel een propaganda voor iets goeds zijn? Je hebt me tenminste, ondanks je heftige toon, nog niet duidelijk gemaakt dat de Winterhulp niet goed is.

Christiaans: Dat wil ik wel proberen uit te leggen. In de eerste plaats geloof ik dat Piet Hein gelijk heeft dat de Winterhulp in Nederland alleen propaganda is. Geen propaganda voor echte hulp, maar de zogenaamde 'hulp' is zélf propaganda voor iets anders, dat is: voor het nationaalsocialisme. Piet Hein heeft gezegd: de importeur bevalt ons niet. Waarom niet? Omdat hij de bringer is van de totaalstaat, dat is: alles voor, alles in, alles door de staat, en omdat wij ons op grond van het evangelie daartegen moeten verweren, want het ondermijnt alle geestelijke waarden. Wij kunnen aan de Winterhulp als christenen niet meedoen, omdat zij stemming maakt voor een systeem dat wij moeten verwerpen.⁴

³ Fotoboekje uit 1940 (of 1941). Complete titel: *Wilt U de waarheid weten? Hitler zoals men hem aan U getoond heeft en zoals hij in werkelijkheid is*. Uitgegeven door de 'Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda'.

⁴ De Winterhulp werd oktober 1940 opgericht en leidde tot een protestbrief van 13 november 1940 van de hervormde kerk die bleef hechten aan de eigen "verzorging van haar behoeftigen" door de Diaconie.

Van het Oosten: Daar heb je het alweer! Altijd de tegenstelling tussen christendom en nationaalsocialisme. Voel je dan niet dat je minstens de kwade schijn wekt dat de kerk pro-Engels is? Wij staan intussen voor de wedergeboorte van Europa en dus ook van het Nederlandse volk en op dit grote uur in de geschiedenis staan jullie christenen aan de kant en doen niet mee. Dat is niets anders dan verpolitiekt christendom. Jullie hebt je laten bepraten door de tegen-propaganda, die doet alsof in Duitsland de staat met de kerk overhoop ligt. Daar is niets van waar: het evangelie kan er in volle vrijheid gepredikt worden.

Christiaans: Prosit! Dat is dezelfde 'volle vrijheid' die wij hier hebben. Zoals onze radio die heeft, om van de kranten nog maar niet te spreken. De 'volle vrijheid' om alles wat Duits en nationaalsocialistisch is te prijzen en naar de mond te praten. Voor alles wat niet in dat schuitje vaart is er géén vrijheid! Man, je mag je toch wel eens ernstig afvragen wat die wedergeboorte, die nieuwe tijd eigenlijk betekent. Het betekent dat wij komen te leven in een totale staat en de totale staat maakt zijn belang tot de grondslag van het recht. Dáárom zal hij onze kinderen eisen om opgevoed te worden in zijn 'belang, in zijn dienst, in zijn geest en daarom vraagt hij geld voor de Winterhulp, niet om armen te helpen. Daarom wil hij ons doen vergeten dat deze staat niet ónze Nederlandse staat is, doen vergeten wat aan generaal Winkelman beloofd is, doen vergeten wat Seyss-Inquart bij zijn intrede heeft verzekerd. Daarom verbiedt hij oranje te dragen, daarom haat hij de intellectuelen en de christenen meer dan alle andere mensen. Daarom dringt hij de christelijke kerk in de hoek, want hij weet dat de kerk gelooft in een Heer die een volstrekt en totalitair recht op ons heeft. Maar hij wil net zo'n 'heer' zijn en kan niet velen dat er iemand of iets boven of zelfs maar naast hem staat. Daarom ondermijnt hij de gronden van het zedelijk leven, breekt het gezin uit elkaar, strooit leugens om zich heen, knecht en knelt de gewetens, is hij bezig alles tot niets te maken, in één woord alles op niets te laten uitlopen. Want wij moeten niet denken dat er werkelijk iets als een geestelijke achtergrond aanwezig is. Het is het volstrekt *niets* dat op het punt staat alle geestelijke waarden van onze beschaving te vernietigen. Daarom moeten wij niet alleen ter wille van Europa en niet alleen ter wille van Nederland, maar vanwege de geestelijke ondergang en zedelijke ontwrichting van talloze medemensen in de naam van Christus overeind blijven staan, om duidelijk over de hele linie te zeggen: Nee, nee, nee!

Piet Hein: Ja, zó is het, zó heb je gelijk. Nee moeten we zeggen op alles, ook al vragen ze ons een glas water, dan nog nee zeggen. (*tot Van het Oosten:*) Nu heb je gehoord wat een echte Nederlander is: pal staan en nee zeggen, ook al schieten ze je dood, en waar je kan moet je ze hinderen!

Christiaans: Nu wordt het moeilijk, want moet ik tegen jou ook nee zeggen! Stellig mogen we de Duitsers niet haten en met ze te hinderen schieten we niets op, *maar het nationaalsocialisme moeten we haten en verwerpen!*

Piet Hein: Maar, dat is immers juist hetzelfde, man! Daar kan je juist geen verschil tussen maken!

Christiaans: Nu wordt het nog moeilijker. Want op enkele uitzonderingen na (die er gelukkig altijd nog zijn!) geloof ik dat je daar wel gelijk in hebt. Maar voor een christen is het grote verschil dit: de Duitsers zijn mensen en het nationaalsocialisme is een systeem. De Duitsers zijn misleide mensen, verblinde, kortzichtig geworden, bezeten mensen, maar omdat zij mensen zijn, zijn zij het eigendom van de Here Christus, die in de wereld gekomen is om mensen te behouden. En al zijn ze dan honderd keer mijn vijanden in de nationale zin van

het woord – als christen mag ik nooit vergeten dat Christus ook voor hen gestorven is. Ik verzet mij dan ook niet tegen henzelf, maar hun systeem wijs ik af. Dat systeem is het dat hen heeft misleid, verblind en kortzichtig gemaakt, en waarvan zij zijn bezeten. Zie je dan niet dat openlijk de leer verkondigd wordt van het doel dat alle middelen heiligt? Dat men volhoudt elkaar methodisch grote leugens te vertellen, omdat men wel weet dat de massa kleine leugens aarzelend, maar grote leugens zonder aarzeling gelooft. Zie je dan niet dat onze weerstand een betere zal zijn, zuiverder en duurzamer als wij de rechtsschendingen, wreedheden, willekeur, het breken van de belofte, en het dan plotseling weer tam doen, alles tezamen zien als een uitvloeisel van een stelsel, zien als een methode om de christenheid, Europa, om het menselijk geweten murw te maken, zodat wij ten slotte de gemeenste dingen doen alsof het het allergeeueste is en er zelf niet eens meer op letten. Zie je dan niet dat het nationaalsocialisme niet maar een politiek stelsel is, maar een antichristelijke (zij zeggen het zélf) heilsinstelling, die op lijf en ziel, denken en geweten, huis en school beslag legt met nietsontziend fanatisme en die ook de laatste resten van christelijk levensbesef met wortel en tak, te vuur en te zwaard wil uitroeien en daarbij nog veel slimmer en gewetenlozer te werk gaat dan het bolsjewisme, zie je dan niet dat het nu gaat om betere, bewustere weerstand⁵, zie je niet dat wij er ons uiterste best voor moeten doen in de naam, niet van Nederland, maar in de naam van onze Heer Jezus Christus weerstand te bieden, opdat wij en onze kinderen en het volk van Nederland niet door hetzelfde systeem op dezelfde wijze zullen worden verblind en vergiftigd. Misschien – dat hoop ik van God! – zullen de Duitsers zelf dan hier in Nederland er iets van gaan begrijpen hoe ook zij van hun bezetenheid genezen kunnen worden.⁶ Alleen het geloof in Christus onze Heer kan ons bewaren voor de vernietiging van alle menselijkheid die de totaalstaat nastreeft.

Van het Oosten: Maar dat is toch ál te bar! Noem je dat ‘bezeten’ als een volk strijdt voor zijn levensbehoud, noem je dat ‘verblind’ als je roekeloos (want dat wil ik je wel toegeven) goed en bloed opoffert voor je volk en je land? Ik geloof dat wij eerder nog van hen kunnen leren. *(tot Piet Hein:)* Dat vind jij toch zeker ook?

Piet Hein: Dat vind ik ook als het maar voor een goede zaak is. Maar als je alles opoffert voor de zaak van het nationaalsocialisme ben je eenvoudig niet goed wijs, want dan offer je je op voor je eigen gevangenis. Maar als je alles offert voor de Nederlandse zaak van vrijheid en recht, dan ben je ten minste met ere ondergegaan.

Christiaans: Ja, want een totaalstaat is niet alleen maar bedenkelijk of gevaarlijk, maar een volstrekt goddeloze uitvinding van mensen. Want deze staat zou zich óf moeten gronden op het Woord van God en een staat die dat doet is kerk, óf (een andere mogelijkheid is er niet) hij moet zich gronden op een eigen belijdenis, een eigen wereldbeschouwing, die dan in de plaats van het Woord van God komt te staan en daar met koude consequentie dwars tegenin gaat. De totaalstaat is niets anders dan bewuste afkeer van Christus: wat Christus geprezen heeft wordt door deze afgod veracht. Wat Christus veroordeeld heeft wordt door hem opgehemeld. En is hij eenmaal in het zadel, wij krijgen hem er in geen eeuwen weer uit. Niets mag er dan gezegd of gedaan worden wat niet in overeenstemming is met wat de staat

⁵ De herhaalde oproep tot een ‘betere weerstand’ verwijst naar de gelijknamige verzetsbrochure, waarvan de tekst (en zeker de titel) grotendeels van Miskotte afkomstig is. Dat geschrift verscheen overigens kort na de Februaristaking van 25-26 februari 1941.

⁶ ‘Bezetenheid’ en ‘demonie’ zijn hoofdthema’s in de serie Bijbellezingen die Miskotte vanaf 10 september 1941 in diverse Amsterdamse kerken houdt over het Marcus-evangelie. Zie *Verzameld Werk 15 – Hoofdsom der historie en andere teksten uit de oorlogsjaren*. Utrecht: KokBoekencentrum 2022, bijv. 80v., 89v., 106vv.

zegt. Hier staan we dus voor de vraag: het is óf uit God óf uit de duivel, iets daartussenin bestaat niet, óf het een óf het ander! Want alleen God kan totaal bevelen, en de mens wordt hier in de plaats van God gezet, als het hoogste wat er bestaat. En dan moet je nog niet vragen: wat voor mens!

Van het Oosten: Dus dan bent u niet bereid alles te geven voor volk en vaderland?

Christiaans: Om te beginnen is de Duitse staat niet de onze, ons volk en ons vaderland staan nog tegenover die staat als vijand.

Van het Oosten: Maar gesteld dat Nederland nationaalsocialistisch werd, zou je dan toch niet alles...

Christiaans: Er is maar één zaak die 'alles' van ons vragen mag. Dat is de zaak van de Heer, die zich in volkomen liefde voor ons geofferd heeft aan het kruis. Hij mag van ons verlangen (en Hij alleen!) dat wij ons zonder vrees of reserve zullen inzetten voor de dingen die hij van ons vraagt. Daarom is hij op de aarde gekomen en heeft aan het kruis onze dood doorleden in onze plaats. Zó heeft hij ons vrijgemaakt van de macht die het kwaad over ons heeft. Dát is de echte christelijke vrijheid waarvoor wij moeten staan. En het recht dat Christus op ons heeft en daarom ook het recht waarvoor wij bereid moeten zijn alles te offeren. De zaak van 'recht' en 'vrijheid' in algemeen-menselijke zin is ongetwijfeld van de grootste betekenis. Maar echt recht en de ware vrijheid zijn toch geworteld in het christelijk geloof.

Piet Hein: Dat is alles goed en mooi en ik wil het ook graag respecteren. Maar het is nu eenmaal jouw overtuiging en niet de mijne. Maar als jij zegt dat je alleen alles dáárvor offeren mag, dan begrijp ik niet waarom in mei 1940 zoveel Hollandse jongens hun leven hebben moeten geven. Dat was toch niet voor het christelijk geloof, maar voor de zaak van het vaderland en dat vind ik toch ook iets om voor te leven en, als het moet, om voor te sterven.

Christiaans: Het kan op een gegeven ogenblik nodig zijn voor het vaderland je leven te offeren! Maar het vaderland is niet het hoogste dat er bestaat. Dat is nationaalsocialistisch gedacht of, als je wilt, dat is nihilisme. Op het ogenblik dat het het hóógste is, is het ineens niets, want het verliest de rechtvaardiging die in Christus ligt. Daarbij komt dat wij kunnen geroepen worden ons leven voor de nationale zaak te offeren, omdat ook het offer van het leven niet het hoogste offer is.

Van het Oosten en Piet Hein: Daar begrijp ik niets van!

Van het Oosten: Iets meer dan je leven kan toch niet gevraagd worden?

Piet Hein: En iets meer dan je leven kun je toch niet geven?

Christiaans: Toch wel. Het hoogste dat wij geven kunnen is: geloof. En geloof mogen wij alleen aan Christus geven, want hij is de enige die geloof verdient. Hitler mag misschien als hoofd van het Duitse Rijk het leven van soldaten vragen, maar hij mag van niemand het geloof van het hart verlangen dat alleen aan Christus toekomt. Hij mag van niemand dát offer van de absolute gehoorzaamheid eisen waar alleen Christus recht op heeft. Hij, of liever de totaalstaat (want hij is op zichzelf zo belangrijk niet), mag niet zich dringen in het geheimenis van de gewetens en hun verhouding tot God. Tirannie en terreur is steeds onvermijdelijk als de staat wil gaan verkondigen wat waarheid is.

Piet Hein: Zei je daarom dat we nee moeten zeggen als ze in de opvoeding mee gaan praten?

Van het Oosten: Dus dan zou jij al in opstand komen als ze een zinnetje in een schoolboekje veranderen?

Christiaans: Ze hebben niet maar één zinnetje in een schoolboek veranderd. Ze hebben, behalve een aantal volkomen onbelangrijke flauwiteiten, het karakter van het vrije

christelijke onderwijs al ernstig aangetast. Zo hebben ze, naar ik hoor, bijvoorbeeld in het leerplan van de *Vaderlandsche Geschiedenis* van Lankamp⁷ een verandering aangebracht waarvan ik alleen maar zeggen kan dat zij met de absolute gehoorzaamheid aan Jezus Christus in strijd komt. Dat is een heel klein voorproefje van de gewetensverkrachting. Lankamp had een stukje over de gastvrijheid die in Nederland steeds aan de vervolgte joden is verleend. Hij had dat uitstekend geargumenteed uit de Bijbel: de joden zijn het volk van God, aan wie alle andere volkeren de openbaring te danken hebben. Wat hebben de Duitsers (of enkele al te ijverige Nederlanders?) er nu van gemaakt? Dat het de eigen schuld is geweest van de joden wanneer ze ergens vandaan werden gejaagd, enzovoort. De rest spaar ik je, die is ons nu ook langzamerhand wel bekend... Maar hier gaat het nu om: moeten wij nu zeggen: hier verdient mijnheer Hitler ons geloof, of moeten wij juist andersom de Heer meer geloven, die gezegd heeft: de zaligheid is uit de joden [Joh. 4: 22]. Als we God meer gehoorzaam moeten zijn dan de mensen moeten we hier verzet bieden, koste het wat het kost!

Van het Oosten: Maar nu draaf je toch door! Goed, ook al vind je zo'n verandering niet juist, daarmee offer je je geloof toch niet! Maak er toch niet een drama van! Die onderwijzer kan immers iedere dag zijn kinderen zoveel christelijks leren als hij maar wil.

Christiaans: Dat kan hij ook zolang het duurt. Maar dat zegt niets! Dat is voorlopig. Dat is tactiek! Niets anders! En wie anders meent, die zal overrompeld worden en onder de voet gelopen, tot ons aller onherroepelijke schade en schande. Want het ging erom dat een van de punten van het christelijk geloof in de school is aangevallen. En nu kunnen wij er verschillend over denken of het een belangrijk punt is of niet, het christelijk geloof wordt aangetast, op welk punt doet er niet toe, zodra er één punt aangetast wordt is het hele geloof, onze hele belijdenis in het geding. De beslissingen vielen altijd op van die schijnbaar ondergeschikte punten: ga voor jezelf de geschiedenis maar eens na. Eén korreltje wierook pro forma te branden voor de keizer, was dát dan zo erg? Dat is een extra verzoeking van satan aan de christenheid. Maar ieder die wakker is beseft en schrikt van de ontzaglijke draagwijdte die de genomen beslissingen op zo'n enkel punt hebben kunnen. Persoonlijk ben ik van mening dat onze verhouding tot de joden maar niet een ondergeschikt punt is, ook maar niet een kwestie van recht en menselijkheid, maar dat in onze dagen geloof en ongelooft hierin openbaar worden.

Piet Hein: Maar waarom zeg je dan niets tegen al die vodjes papier op de restaurants '*Joden ongewenscht*', tegen de uitdrukkelijke wens van de ondernemers daar aangebracht, onder uiterste druk en dreiging. Het is erg dat dit overal wordt aangeplakt, maar ik vind het haast nog erger dat jullie christenen in februari niets meer zeggen of doen als de maatregelen worden uitgebreid, terwijl toch je eigen kerk al in oktober bij Seyss-Inquart geprotesteerd heeft.⁸ Moet het bij dat protest nu verder blijven?

Christiaans: Daar heb je gelijk aan en daar moeten we ons diep over schamen. We hebben indertijd de eerste slag in de jodenkwestie verloren en toen hebben we gezegd: bij de volgende zullen we pal staan. Daarin waren de Duitsers ons te slim af en schrokken ook hier voor het botste onrecht niet terug: ze ontsloegen zelf, buiten de wettige besturen om. En daarna hebben wij eigenlijk deze zaak verloren gegeven. Maar je hebt gelijk, dat is niet goed

⁷ H. (Herman) Lankamp (1848-1929), hoofd van een christelijke school, schreef een *Leerplan voor de Scholen met den Bijbel* (1899) dat 60 jaar lang gebruikt zou worden, en daarin deel 2A over de *Geschiedenis des Vaderlands*, verschenen in 1905 en vele malen herzien en herdrukt.

⁸ Rekest van zes protestantse kerken aan 'rijkscommissaris' Seyss-Inquart over de anti-joodse maatregelen van de bezetter, zoals de verwijdering van joodse ambtenaren, 24 oktober 1940. Te vinden bij Touw, *a.w.*, 19v.

te praten, daar zijn we ingelopen. De kerk moet opnieuw spreken.

Piet Hein: Maar nu nog een vraag: je had het straks even over de radio. Wat bedoelde je toen precies?

Van het Oosten: Ja, dat zou ik ook wel eens willen weten. Ik moet zeggen dat ik het vroeger toch wel een bijzondere toestand gevonden heb: die versplinterde omroep, verzorgd door vier⁹ concurrerende omroepverenigingen. Ik vind het wel goed dat daar een beetje orde in gebracht is.

Christiaans: Die 'orde' was er anders al direct na de capitulatie in gebracht. De omroepverenigingen hadden sinds mei praktisch al niets meer te vertellen, de NCRV zomin als de AVRO, de KRO zomin als de VARA. Ze hebben nog wel een poosje geprobeerd de schijn op te houden en hier is de fout van de NCRV het ernstigst geweest. Zij hebben het laten voorkomen (het stond op 14 december nog in de omroepgids van de NCRV!) alsof de omroep nog in geestelijke vrijheid kon handelen, alsof er geen censuur op preken en dergelijke was ingesteld. In werkelijkheid moesten zelfs de gebeden die voor de radio worden uitgesproken van tevoren ter goedkeuring worden voorgelegd. En wat daarin geschrapt werd! Wat een ondragelijke tirannie. Nu, sinds 1 januari is de toestand nog weer anders geworden, doordat de verenigingen, die voorlopig nog met de uitzendingen van het staatsprogramma belast zijn, straks helemaal zullen worden uitgeschakeld.¹⁰ Nu kunnen wij naar de Nederlandse radio helemaal niet meer luisteren. Zij is nu helemaal geworden wat de kranten ook al zijn voor verreweg het grootste gedeelte: een advertentiebureau voor het nationaalsocialisme, een uitlaat voor alle denkbare leugens en verdraaiingen.

Piet Hein: Dat wist ik ook allemaal wel, maar op welke manier vind jij dan als christen dat er weerstand geboden moet worden?

Christiaans: Kort na de capitulatie hebben enkele kerken ronduit gezegd dat zij het onjuist vonden wanneer openbare godsdienstoefeningen nog per radio zouden worden uitgezonden, omdat daarmee de openlijke prediking van het evangelie onder de nationaalsocialistische censuur zou komen. Deze kerken hebben toen nog het houden van ziekenuurtjes en wijdingswoorden ter beoordeling aan de predikanten overgelaten. Ik vind dat dit onder de nieuwe omstandigheden vanaf 1 januari in geen geval meer kan. Elke dominee, voorganger of evangelist moet voortaan weigeren ook maar een 'stichtelijk' woord voor de microfoon te spreken. Want door het wel te doen werken zij mee aan de nationaalsocialistische propaganda, ongewild en onbedoeld natuurlijk, maar zij doen het toch! Zij geven met hun stichtelijke bloempjes wijding aan de afschuwelijke kerker waarin de totaalstaat ons samenperst. De propaganda kan dan namelijk twee dingen tegelijk: ten eerste naar buiten zeggen: zie je wel dat wij goede vrienden zijn, want de meest zware en christelijke dominees kunnen bij ons hun woorden kwijt! En ten tweede naar binnen: toch stilletjes het openbare christelijke getuigenis voor de radio onder de tucht van het nationaalsocialisme houden, zodat het rechte profetisch, apostolisch woord toch niet doorkomt.

Piet Hein: Goed, de dominees moeten dus verder iedere medewerking aan de radio

⁹ Het gaat om de vier grotere omroepen, de VPRO van 1926 werd tot de kleinere gerekend, en daar waren er meer van.

¹⁰ Die gelijkschakeling kwam op 12 maart 1941 tot stand en dat maakt een datering van dit illegale geschrift vóór die datum aannemelijk. Omdat er niet gerept wordt over de eerste razzia op joden in Amsterdam (22-23 februari) en de daarop volgende Februaristaking – die wel in *Betere Weerstand* aan de orde komen – is een datering begin februari 1941 het meest voor de hand liggend.

weigeren, maar wat moeten wij gewone mensen nu met de radio doen?

Christiaans: Nou, dat is heel duidelijk. Wij moeten eenvoudigweg weigeren verder naar het apparaat van dr. Goedewaagen¹¹ en de andere lakeien van Hitler te luisteren. Wie distributie heeft, doet verreweg het beste die terstond op te zeggen.

Van het Oosten: Dus nu komt het erop neer dat volgens jou alleen nog maar naar de Oranjezender geluisterd moet worden. Maar dat maak je mij niet wijs. Belachelijk!

Piet Hein: Trouw aan Oranje zullen we toch moeten blijven! Ozo!¹²

Christiaans: Trouw aan Oranje zullen we zéker moeten blijven, maar die trouw heeft toch een diepere reden dan velen menen. Wij kunnen en mogen de 350 jaar geschiedenis van ons vrije vaderland niet zomaar opzij zetten en wat op dit ogenblik nog veel belangrijker is, wij moeten onze wettige overheid trouw zijn.

Van het Oosten: Overheid? Ik dacht dat op het ogenblik Seyss-Inquart onze overheid was, als vertegenwoordiger van de bezettende macht, en dat wij daaraan op het ogenblik gehoorzaamheid verschuldigd waren.

Christiaans: Ja, onderwerping zijn wij hem verschuldigd, maar ook niet meer dan dat. Hier vrezen wij, maar naar Londen gaat onze liefde uit! Deze kwestie is lang niet eenvoudig. De koningin is niet in staat haar feitelijke overheidsfunctie over het gebiedsdeel in Europa uit te oefenen, maar daarom is zij nog wel in wettige zin onze regering. De bezettende macht heeft tijdelijk de uitoefening van die functie aan zich getrokken, maar dat is aan regels gebonden, die internationaal zijn vastgesteld (in de zogenaamde Haagse Conventie), die, tussen twee haakjes dagelijks door de Duitsers met voeten worden getreden, hoewel ze die destijds zelf aanvaard hebben.¹³ Maar hoe dit zij, praktisch moet de bezetter bijvoorbeeld toezien dat hier niet gestolen wordt...

Piet Hein: En zelf steelt hij ons leeg!

Christiaans: Laat me nu even uitpraten. Ik zei dat maar bij wijze van voorbeeld, de bezettende macht moet hier orde en recht handhaven, zolang totdat de wettige regering weer in haar functie is teruggekeerd.

Piet Hein: Orde en recht! De WA van de NSB¹⁴ heeft het recht op de straat verworven. Is dat orde? Volkomen onschuldige of voor de Duitsers lastige mensen worden opgepakt ter wille van voorgewende represailles tegen Indië, is dat recht?¹⁵

Christiaans: Dat is het zeker niet. Wij hebben ons ernstig te beklagen over de manier waarop de bezetter hier zijn functies waarneemt. Tegen ieder recht in dwingt hij onze arbeiders op de vliegvelden te werken of naar Duitsland te gaan, vaak op de gevaarlijkste terreinen. Er zijn zelfs nog veel ergere dingen. De prediking van de christelijke kerk staat onder een voortdurende bedreiging. Een dominee die ernst maakt met zijn prediking loopt bijna

¹¹ Dr. T. (Tobie) Goedewaagen (1895-1980), NSB'er, tot 1943 secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, tevens hoogleraar filosofie. Hield zich o.a. bezig met de gelijkschakeling van de omroepen na december 1940. Goedewaagen werd na de oorlog tot 12 jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar kwam al in 1952 vrij.

¹² Ozo: afkorting van 'Oranje Zal Overwinnen', als leus al gebruikt vanaf de herfst van 1940.

¹³ Dat is ook een terugkerende grief in de brochure *Betere Weerstand*.

¹⁴ De zogeheten *Weerbaarheidsafdeling*, naar model van de SA, de *Sturmabteilung* van de NSDAP, die de straatgevechten in Duitsland voor haar rekening nam.

¹⁵ Op 19 en 20 juli 1940 arresteerden de Duitsers 231 mensen die vanuit Nederlands-Indië toevallig in Nederland op verlof waren. Hun gijzeling was de Duitse vergelding voor de arrestatie in mei 1940 van bijna 2400 Duitsers in Nederlands-Indië.

wekelijks de kans door een NSB'er te worden 'aangeklaagd' en dan door de Duitsers te worden opgeborgen. En de christelijke gehoorzaamheid wordt in het nauw gedreven: een gemeentelid dat om zijn geloof weigert op bepaalde goddeloze eisen van de Duitsers in te gaan, kan alleen daarom al zijn brood verliezen en zal waarschijnlijk ook nog wel erger ontmoeten. Wij hebben alle redenen om God te bidden of hij deze Duitsers tot rede brengen wil en ons wil bevrijden van 's mensen overlast'.¹⁶ Wij hebben alle reden om te bidden of God ons onze wettige regering, die in koningin Wilhelmina verpersoonlijkt is, terug wil geven. Intussen onderwerpen wij ons aan de maatregelen van de bezettende macht in alle dingen die zij terecht van ons vraagt. Maar waar geloof en geweten in het geding komen, evenals onze rechtmatige vrijheid, daar zeggen wij om Godswil nee.

Piet Hein: Ik weet niet of ik alles precies begrepen heb wat je hebt gezegd. Eén ding heb ik nu in ieder geval wel begrepen: de gevaren die ons bedreigen zijn vooral geestelijk en het is niet genoeg dat ik mij als Nederlander verweer, ik zal een diepere geestelijke weerstand moeten vinden.

Christiaans: De betere weerstand is alleen mogelijk als ons ganse volk klaar ziet dat het gaat om: voor of tegen de totaalstaat! En de enige weerstand die tegen deze macht is opgewassen is te vinden in het evangelie van Christus.

Piet Hein: Daar kun je wel gelijk in hebben, ik ben in ieder geval reusachtig blij over dit gesprek.

Van het Oosten: En jullie beiden mogen wel blij zijn dat ik geen verrader ben, anders was het gauw uit met jullie gesprekken, en zat je zonder verhoor in de bajes.

...

Dringend verzoek deze circulaire terstond na lezing door te geven, aangezien de oplage beperkt is!!

¹⁶ 'Verlos mij, Heer, van 's mensen overlast': uit Psalm 119: 67 (1773).